

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC PARAMETERS OF SIMPLE COMPLICATED SENTENCES IN A POETIC TEXT

Тесліцька Г.І.,

orcid.org/0000-0002-0705-228X

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті комплексно досліджено явище синтаксичного ускладнення структури простого речення, проаналізовано семантико-синтаксичні та комунікативно-прагматичні виміри однорідних членів, напівпредикативних компонентів, вставних і вставлених конструкцій, звертань. Визначено функційний потенціал таких побудов у поетичному тексті (твори В. Стуса), з'ясовано основні параметри категорії вторинної предикації, що її оприявнюють ці конструкції. Схарактеризовано категорію імпліцитної предикації, зреалізовану цими синтаксичними побудовами в реальному, комунікативно спрямованому мовленні, зокрема поетичному тексті. Поетичний синтаксис визначено як систему спеціальних засобів побудови мовлення, що пов'язані зі своєрідністю зображуваних у творі характерів та життєвих ситуацій, а також з авторським світобаченням.

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій до проблем семантичного та комунікативного синтаксису, спроби створення семантичної теорії речення з урахуванням центрального місця синтаксису в граматиці, асиметрії мовного знака, глибинних категорій речення. У цьому аспекті актуальним є аналіз простих ускладнених речень, зумовлений передовсім їхньою здатністю виокремлювати пріоритети особистості в акті комунікації, під час якої мовець структурує пропозиції як динамічні або статичні, реченнєвооформлені або згорнуті.

Наведений фактичний матеріал дає підстави для висновку про велику місткість змісту ускладнювальних конструкцій, що виражають категоріальні значення некатегоріальними способами. Уживання таких компонентів у структурі речення поетичного тексту зумовлене насамперед прагненням автора до стилістичного урізноманітнення мовних засобів, пояснюється гострою потребою стисло висловити у малому контексті думку, надати емоційності висловленню, максимально навантажити конструкцію відповідним змістом.

Ключові слова: просте ускладнене речення, поетичний синтаксис, комунікативно-прагматичні параметри синтаксичних конструкцій, ускладнювальні компоненти, вторинна предикація.

In the article the phenomenon of syntactic complication of the structure of a simple sentence is studied in detail, the semantic, syntactic and communicative-pragmatic dimensions of homogeneous elements, semi-predicative components, inserted and inserted constructions and appeals are analysed. The functional potential of such constructions in a poetic text (works of V. Stus) is determined, the main parameters of the category of secondary predication revealed by these constructions are clarified. The category of implicit predication realised by these syntactic constructions in real communicative speech, in particular in a poetic text, is characterised. The poetic syntax is defined as a system of special means of speech construction, which is connected with the originality of the characters and life situations depicted in the work, as well as with the author's world view.

The relevance of the study is due to the general orientation of modern linguistic studies towards the problems of semantic and communicative syntax, attempts to create a semantic theory of the sentence, taking into account the central place of syntax in grammar, the asymmetry of the linguistic sign and the deep categories of the sentence. In this respect, the analysis of simple compound sentences is relevant, mainly because of their ability to highlight the priorities of the individual in the act of communication, in which the speaker structures sentences as dynamic or static, as sentence-formed or collapsed.

From the material presented, it can be concluded that the content of complicated constructions expressing categorical meanings in a non-categorical way is very rich. The use of such components in the sentence structure of a poetic text is mainly due to the author's desire for stylistic variety of linguistic means, which is explained by the urgent need to express an idea in a small context, to add emotionality to the statement, to load the sentence with the relevant content as much as possible. Complicating components fill the sentence with a bright expressive colour, enhance poetic speech, emphasise its unique flavour, express an additional message, cursory associative remarks that supplement and expand the content, point out important details or new facts not foreseen at the first moment of thought formation, and specify the description of actions.

Key words: simple complex sentence, poetic syntax, communicative and pragmatic parameters of syntactic constructions, complicating components, secondary predication.

Постановка проблеми. Комунікативно-прагматичне спрямування сучасної мовознавчої науки зосереджене на всебічному дослідженні особливостей використання мови у різних мовленнєвих ситуаціях. У цьому аспекті актуаль-

ним є дослідження простого поліпропозитивного монопредикативного речення (у традиційній граматиці – простого ускладненого речення) як синтаксичної одиниці, що в трансформованому змісті передає основне та додаткове повідомлення, відо-

бражає ситуації дійсності з урахуванням їхньої пріоритетності для мовця, актуалізації ним певних квантів передаваної адресатові інформації. З метою визначення комунікативно-стилістичного потенціалу ускладнених речень виникає потреба характеристики категорії імпліцитної предикації, зреалізованої цими синтаксичними побудовами в реальному, комунікативно спрямованому мовленні, тобто в тексті, зокрема поетичному.

Поетичний синтаксис – це система спеціальних засобів побудови мовлення, що пов'язані зі своєрідністю зображуваних у творі характерів та життєвих ситуацій, а також з авторським світобаченням. Актуальність дослідження поетичного синтаксису зумовлена необхідністю аналізу прийомів відбору та наступного групування лексичних елементів у синтаксичні конструкції різного типу, що формують надфразні єдності. При цьому в поетичному тексті основними є закони ритміки та метрики, що значною мірою визначають набір тих чи інших синтаксичних структур. Дослідження синтаксичної природи поетичних текстів передбачає не лише типологічний аналіз синтаксичних єдностей і типів граматичного зв'язку слів у реченні, а й спонукає до вияву фактів коригування чи навіть зміни значення всієї фрази з урахуванням семантичного співвідношення її частин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Визначальною особливістю мови поетичних творів, за твердженням Л. Савченко, є функційний потенціал слова: «Поетизм убирає в себе безліч відтінків, несе в собі заряд суб'єктивності, водночас ґрунтуючись на об'єктивних законах мови» [10, с. 144]. В енциклопедії «Українська мова» поетичну мову потрактовано як «систему мовно-виражальних засобів, орієнтованих на досягнення ефекту високого стилю, незвичного для буденного спілкування. Поетична мова розглядається не лише як формальна, віршова організація мовлення, а й як певні семантичні процеси: переосмислення слів-понять, виникнення несподіваних асоціативних зв'язків між ними, семантизація звукової будови, актуалізація синтаксичних структур для створення колоритів індивідуального і жанрово-стильового мовлення [5, с. 462–463]. Підґрунтям для дослідження поетичного синтаксису української мови стали праці граматистів, які вивчають речення як цілісне утворення (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, М. Степаненко), описують структурно-семантичні особливості реченневих побудов (С. Єрмоленко, О. Межов), розглядають синтаксичний рівень тексту як відображення мовної картини світу письменника (Н. Гуїванюк,

Н. Іваницька), досліджують комунікативно-прагматичні параметри синтаксичних конструкцій різної будови (Ф. Бацевич, С. Шабат-Савка).

Результати сучасних досліджень із синтаксису дають змогу вивчати синтаксичні одиниці комплексно – з позицій форми, змісту та особливостей функціонування, з урахуванням своєрідності поверхневої репрезентації глибинних пропозиційних структур [3].

Розглядаючи речення у комунікативно-стилістичному аспекті, учені виокремлюють категорію предикативності (співвіднесеності речення із моментом мовлення через категорії темпоральності, модальності та персональності) [13] та предикації (зреалізоване відображення дійсності у тих чи інших синтаксичних побудовах) [9, с. 286]. У простому ускладненому реченні формально-синтаксична структура передбачає наявність одного граматичного центру, вираженого головними членами речення, в семантико-синтаксичному аспекті у такій конструкції виокремлюємо основне повідомлення первинної предикації та конструкцію вторинної предикації, що виражена ускладнювальним компонентом. У комунікативно-прагматичному аспекті, на думку Ф. С. Бацевича, оприявлено типи комунікативних смислів, які досліджувана конструкція «вносить в змістову організацію висловлень та плин дискурсу загалом» [1, с. 183].

За відтворення однієї і тієї ж ситуації дійсності людина пізнає нові її риси та грані. Оскільки кожна така ситуація характеризується певними диференційними ознаками, природно, що вони при неодноразовому відображенні реальності у свідомості виступають як нетотожні смисли. Специфіка ускладненого речення обумовлена різноманітними способами вербалізації одного і того ж позамовного змісту. З огляду на вищезазначене актуальним є дослідження синтаксичних конструкцій асиметричної будови, функційно-семантичних та комунікативно-прагматичних параметрів ускладнювальних компонентів.

Мета статті – визначення та характеристика конструкцій вторинної предикації у поетичному тексті, окресленні їхньої функційної своєрідності та комунікативно-прагматичних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Речення із вторинною предикацією у формальному аспекті є простими ускладненими, а в семантичному – поліпропозитивними. Вони містять два плани предикації: первинну – у розгорнутому (експліцитному) вияві, вторинну – у згорнутому, підпорядковану первинній у структурно-граматичному плані.

Синтаксична категорія вторинної предикації тісно пов'язана з поняттям імпліцитності – специфічним умінням автора застосовувати мову під час комунікації. До конструкцій, що репрезентують вторинну предикацію, зараховують відокремлені й однорідні члени речення, звертання, вставні та вставлені конструкції, а також згорнуті пропозитивні структури (вторинні предикатні синтаксеми) [14, с. 5].

Однорідні члени речення виражають вторинну предикацію, набуваючи пропозитивної семантики у разі передавання додаткової інформації. Однорідність членів речення – це явище вияву мовленнєвих модальних та емотивних значень, що найвиразніше демонструють однорідні присудки [6], наприклад: *Забатожіли, завирували, пролились шляхи* [12, с. 50]; *У лісі рівний голубий вогонь горів і струнчив жертвенні дерева* [12, с. 42].

На думку Л. Кадомцевої [6], у межах головного протиставлення «одночасність – неодночасність прояву дій і станів» однорідних присудків істотне значення мають такі різновиди аспектуально-таксисних відношень: 1) одночасність: а) сумісність, нечленованість дій і станів: *Зрадлива, зваджена Вітчизна в серці дзвонить і там росте*, ним пригнітивши дух [12, с. 232], б) псевдоодночасність дій і станів: *А шляхом шастали сузір'я, і на вибоях, ув обіймах стенались, клацали очима і гасли, і горіли днем, чамріли од димів водневих і навмання шугали в шир* [12, с. 91]; в) низка градаційних значень однієї дії з немаркованими показниками таксису: *І мій вінок, де квітло двадцять весен, уже пожовк, осипався, опав* [12, с. 50]; 2) неодночасність: а) низка власне неодночасних дій: *Вертають журавлі на ветхі гнізда і знову гріють витрухлі кубельця...* [12, с. 163]; б) низка неодночасних дій і станів із семантикою часової та причиново-наслідкової обумовленості: *В річці місяць, мов латаття, доріс до повні і розмок* [16, с. 37]; в) низка умовно неодночасних дій: *Осліпле листя відчувало яр і палене збігало до потоку* [16, с. 42].

Семантична взаємодія однорідних присудків у межах зазначених відношень виявляє певні тенденції: семантично координовані присудки – у разі їх варіантності – відкривають простір для «внутрішнього дискурсу» речення, поглиблюють його поліпредикативністю, а відтак ускладнюють глибину, не ускладнюючи при цьому поверхневу форму речень [6, с. 16].

Намагаючись досягти певного психологічного та емоційного ефекту, у поетичному тексті використано різноманітний арсенал мовних

засобів. Серед інвентаря цих засобів особливе місце посідають такі, що експліцитно репрезентовані на рівні синтаксичної структури речення, зокрема відокремлення як ритміко-інтонаційне (на письмі – пунктуаційне) та смислове виділення конструкції, яка не входить до предикативного мінімуму [11, с. 376]. Тому синтаксична категорія відокремлення є явищем функціонального синтаксису, мовні ознаки якого виявляємо в граматично типізованих засобах членування думки. Основним об'єднувальним засобом членування такого типу слугує взаємодія напівпредикативних компонентів із семантико-синтаксичною структурою речення.

Отже, відокремлений компонент поширює основний зміст повідомлення, створює перспективу розгортання речення, збагачує його новими предикативними лініями.

За допомогою напівпредикативних дієприслівникових конструкцій, що характеризують предмет, автор має змогу імпліцитно оцінити явища чи факти, передати низку суттєвих ознак наприклад: *Зібравши літніх райдуг оберемок, просторив вітер білу хоругов* [12, с. 242]; *Прозора незглибимість поїняла, оплівши плеском лоскотним проміння дитинне серце* [12, с. 50]; *І хиллячи всемолоде чоло, пройти під поглядом, немов під градом* [12, с. 362].

Особливість функціонування відокремленої дієприслівникової конструкції в тексті зумовлена специфікою дієприслівникової форми, яка поєднує динамічність дієслова та статику прислівника. Відокремлені конструкції конкретизують опис дій та наповнюють речення яскравим експресивним забарвленням.

Специфіка дієприслівникового звороту як конструкції вторинної предикації полягає у маркуванні ним вторинної дії, що супроводить основну, виражену дієсловом-присудком. Семантико-синтаксичні відношення дієприслівника та дієслова-присудка є імпліцитними, їх оприявнює трансформація дієприслівникового звороту, наприклад: *Це золото сумне, пірвавши душу з тіла, об'яснило мене* [16, с. 186] // *Це золото сумне об'яснило мене + Це золото сумне пірвало душу з тіла*. У структурі простого елементарного речення з дієприслівниковими зворотами зреалізовано мотиваційну, атрибутивну семантику, супровідну та обставинну характеристику [7, с. 18]. Розмежування різних типів відношень нечітке, оскільки функційний потенціал дієприслівників зумовлений низкою чинників, визначальним з яких є значення основного та вторинного предикатив.

Дієприкметникові звороти є різновидом зворотів з неособовими формами дієслова, тому вчені розглядають їх як структури вторинної предикації, вони не тотожні ні з відокремленими членами речення, ні з підрядними реченнями у складі складнопідрядного, хоч і мають з цими синтаксичними одиницями функціональну подібність, наприклад: *Світи розвидняються нам, розпуклі світи, паче пуп'янки ранні, здимілі од роздумів* [12, с. 289]; *Обмежень кригою окутий, ти між бажаннями зблудив* [12; с. 70].

Ступінь предикативності дієприкметникового звороту залежить не тільки від його категорійних властивостей, а й від багатьох інших чинників: місця розташування в реченні, характеру субстантивного компонента, з яким він пов'язується, наявністю лексем певного значення [11].

Дієприкметникові звороти є одиницями пропозитивної номінації, в яких субстанція та ознака чітко розмежовані й перебувають у стосунку як об'єкт і предикат. Дієприкметниковий зворот репрезентує окрему пропозицію, тобто частину смислової структури речення, яка відбиває стосунк до реальної дійсності. Наприклад: *Немов рубін у чорнім адамашку, обачно критий білим німуванням, так снінь моїх озерце ширлатове лямує обережок начувань...* [12, с. 287]; *Ці сосни, вбрані в синій-синій іній, на взгир'я вибігли й завмерлі, мерехтом – чи то цвинтарним, а чи межисвітнім – мені відкрили візерунки душ...* [12; с. 258].

Як зауважує Кульбабська О. В. [8], специфічною рисою поетичного мовлення є використання напівпредикативних ад'єктивних компонентів для посилення вже названої ознаки, репрезентації її конкретно-чуттєвого образного змісту, напр.: *Син – ще малий – вигулькував, як птах, мала дочка – живіша од живої – як перепілка з-за трави густої скидалася* [16, с. 240]; *Вони сидять за столом, поклавши перед себе жиливі руки: ось сухі і нервові – мамині, ось татові – важкі, неначе гирі* [16, с. 104].

Вставні компоненти виражають ставлення мовця до повідомлюваного, відношення до попередньої чи наступної події, передаючи при цьому модальні відтінки, напр.: *Кизикнуло – і далі полетіло. А, може, все причулося мені?* [12, с. 280]; *Живцем, як кажуть, в землю не залізити...* [12, с. 280]; *Церква святої Ірини криком кричить із імлі, мабуть, тобі вже, мій сину, зашпори в руки зайшли* [12, с. 152]; *Ти страждала? Отже, ти жила* [12, с. 137].

Вставлені конструкції виражають додаткове повідомлення, супровідні асоціативні зауваги, що поширюють, доповнюють зміст, акцентуючи увагу на важливих деталях чи нових фактах, не перед-

бачених в момент формування думки. Наприклад: *Ніби повертаюсь до давнього народження (моє перейдене життя – то простір смерті)* [126, с. 167]; *І так над плесом мертвої води – вона живіша від живої – висне на шелепочку сподівання корінь* [12, с. 162]. Вставлені компоненти розривають безперервність синтаксичних зв'язків речення, утворюючи семантично та структурно необмежену кількість одиниць, яка не піддається суворій систематизації. Вставленість як синтаксичне явище виявляє в мовленні найбільшу варіантність форм і значень, які при всій своїй поліфонії зводяться у фокус одного функціонального засобу компресії форм речень при одночасному збільшенні їх семантичної єдності [7, с. 30]. Іноді вставлені компоненти можуть починатися підрядним або сурядним сполучником, відрізняючись при цьому більшою смисловою, структурною та інтонаційною самостійністю, напр.: *Бездомний, хоч – то вжалюся до жалю (а жалю, немов провалля, теж – без меж)* [12, с. 73]. Більша самостійність вставлених компонентів виявляється, зокрема, у відмінній від основної частини інтонації, напр.: *Тепер, недоріко, подайся за водою (а нишком послухай: чи всесвіт не спить?)* [12, с. 180].

Речення зі звертаннями – це особливий підтип простих ускладнених речень із звертальними комунікатами, які виражають окрему додаткову семантичну пропозицію „звертання до адресата”, напр.: *Струмуй, ясна водо! Реві аеродроме! Підносьтесь, літаки! Ридайте груди ринь! І землю вперези, високий горне. А все ж твої, бідо, огроми затяжки* [16, с. 165].

Висновки дослідження і перспективи. Отже, граматичну своєрідність досліджуваних речень становить одна з граматичних категорій – синтаксична категорія вторинної предикації, маркована семантичною місткістю та синкретизмом функцій певних синтаксичних конструкцій, які мають здатність імпліцитно виражати релевалентну інформацію. Наведений фактичний матеріал дає змогу зробити висновок про великий комунікативний та функційний потенціал однорідних та відокремлених членів речення, вставних і вставлених конструкцій, звертань, що мають значну семантичну місткість, розширюють сукупний зміст думки, передаючи додаткові значення.

Вживання ускладнювальних компонентів у структурі речення поетичного тексту зумовлене насамперед прагненням поета стилістично урізноманітнити мовні засоби, навантажити конструкцію відповідним змістом, у мінімальному контексті стисло висловити думку, надати емоційності висловленню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Академія, 2004. 344 с.
2. Беценко Т. П. Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1999. 20 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / АН України. Ін-т української мови; відп. ред. К. Г. Городенська. К.: Наук, думка, 1992. 224 с.
4. Гуйванюк Н. Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлювання. *Семантика мови і тексту*: зб. статей. VIII Міжнародної конференції. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 126–138.
5. Ермоленко С.Я. Поетична мова. *Українська мова: Енциклопедія*. Видання друге. К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2004. С. 462–463.
6. Кадомцева Л. О. Ускладнення структури простого речення (синтаксис, семантика, функції): автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1992. 32 с.
7. Комарова З. І. Формально-синтаксичні і семантико-функціональні параметри дієприслівникових зворотів у структурі речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 22 с.
8. Кульбабська О.В. Імпліцитна предикація у поетичному тексті. *Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології*: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. С. 33–37.
9. Кульбабська О. Напівпредикативність як синтаксична категорія простого ускладненого речення. *Матеріали V Конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство*: зб наук. ст. Чернівці Рута, 2003. С. 285–289.
10. Савченко Л. Г. До питання про семантичне поле поетичної лексики. *Українська мова: історія і стилі*. Харків, 1992. С. 141–150.
11. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. К.: Вища шк., 1994. 670 с.
12. Стус В. Палімпсест: Вибране. К.: Факт, 2006. 432 с.
13. Тесліцька Г.І. Семантика та синтагматика простих речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2019. 20 с.
14. Шульжук К. Ф. Елементарні та неелементарні синтаксичні конструкції. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*: зб. наук. праць. Рівне: Вид-во Рівненського держ. гуманітарного ун-ту, 2001. С. 4–12.